המכון הישראלי
לדמוקרטיה

יום עיון

מנהיגות אזרחית בקהילה החרדית

יום שלישי, י"ט בסיוון תשע"ז, 13 ביוני 2017

יום עיון

מנהיגות אזרחית בקהילה החרדית

יום שלישי, י"ט בסיוון תשע"ז, 13 ביוני 2017

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

סדר: נדב שטכמן פולישוק
עיצוב העטיפה: יוסי ארזה
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

התצלום על העטיפה: david156; Shutterstock.com

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ז
נדפס בישראל, 2017

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

יום העיון התאפשר הודות לתרומתה הנדיבה של קרן ראסל ברי
(The Russell Berrie Foundation).

הקדמה

יום העיון שלפנינו שונה מכנסים אקדמיים רבים המתבססים על מחקרים קודמים וידע מקצועי ענף. יום העיון הזה, לעומתם, בא כדי לנסות ולהבין פן גלוי־נסתר בחברה החרדית, חברה שלכאורה עוסקים בה רבות, אך בדרך כלל בתחומי חיים מסוימים בלבד. יום העיון נולד מתוך מחשבה שמעבר לתהליכי ההשתלבות של הקהילה החרדית בחברה הישראלית מתרחשים בה גם שינויים טקטוניים בגבולות הקהילה עצמה: בשנים האחרונות יותר ויותר מבני הקהילה מרגישים אחריות למתרחש ופועלים ליצירת מציאות חיים אחרת עבור חבריה. פעילותם חורגת מתחומי הרווחה שאפיינו עד כה את הפעילות ההומניטרית הפנים־קהילתית ואת עמותות הסיוע ה"חיצוניות". המנהיגים האזרחיים החרדים משוחחים, כותבים, יוזמים ומתנדבים - הכול במגוון רחב של יוזמות ומרחבים שבין ביקורת על פניה של החברה החרדית כיום לבין רקימת חזון עתידי לקהילה זו וניסיונות להגשמתו.

עד כה התקיימו דיונים רבים על תהליכי השילוב של החברה החרדית בשירות הצבאי, באקדמיה ובתעסוקה, אך מעולם לא הוסט הזרקור אל מאחורי הקלעים. מעולם לא נעשה ניסיון להבין מיהם אותם האנשים המובילים תהליכים אלו, מה משותף להם, מה מניע אותם ומה חלקם בתהליכים הרחבים שהקהילה שלהם עוברת. בעינינו, אישים אלו, על אף היותם קבוצה קטנה, הם חלק ממנוע השינוי הדרמטי ביותר בקהילה החרדית בימים אלו בהיותם מרחיבים ומעמיקים את המשימה של שילוב החרדים, שאותה מכוונת, בעיקר, המדינה אל עבר שאלות של זהות, סוציולוגיה ותאולוגיה.

ביום העיון ננסה להגדיר ולמפות את תופעת המנהיגות האזרחית החרדית. זהו דיון שגבולותיו גמישים. בין השאר נשאל את עצמנו אם שכבת מנהיגות אזרחית כמו זו שתיארנו אכן קיימת בקהילה החרדית. אם תשובתנו תהא חיובית, ננסה לסרטט את גבולות הגזרה של הקבוצה, את מידת השפעתה ואת המוטיבציות שלה, ונסרטט קווים לדמותו של המנהיג האזרחי החרדי. אנו רוצות לתת במה אקדמית לתופעה זו של מנהיגות אזרחית חרדית, שעד כה לא קיבלה את המקום הראוי לה. אנו גם רוצות לעסוק בהתוויה ראשונית של מדיניות שתדחף את המנהיגות הזאת קדימה ותאפשר לה בכך להמשיך ולהשפיע.

הדוברים ביום העיון אינם עשויים מקשה אחת, אף כי כולם חשופים לאותה שכבת מנהיגות אזרחית או פעילים בתוכה: אנשים מרכזיים באקדמיה היישומית בתחומי המנהיגות האזרחית, מנהיגים ומובילי דעה אנשי הקהילה החרדית, גברים

ונשים, אנשי שטח ואנשי מחקר, כאלה שגדלו להיות מנהיגים אזרחים חרדים ומובילים בעצמם תהליכי שינוי בקהילה החרדית או כאלה שעיקר פועלם הוא להצמיח ולעודד את מנהיגי הקהילה החרדית הבאים.

אנו מקוות כי יום עיון זה יסייע בהצבת תשתית רעיונית ואקדמית לעיסוק נרחב עתידי במנהיגות אזרחית בקהילה החרדית. אין לנו ספק שחובה היא להמשיך ולעודד את קיומה, להתוות ערוצי הזנה מוסדרים למנהיגים האזרחיים הבאים ולמצות את הפוטנציאל הטמון בה לטובת הקהילה החרדית בפרט ולמען מדינת ישראל כולה.

רחלי איבנבוים וד"ר לי כהנר

חברי ועדת יום העיון:

גב' רחלי איבנבוים
ד"ר לי כהנר
ד"ר נסים ליאון
ד"ר גלעד מלאך
ד"ר שוקי פרידמן
פרופ' ידידיה שטרן

סדר יום

10:20–10:00 דברי פתיחה

מר יוחנן פלסנר, נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה
ד"ר גלעד מלאך, ראש התכנית "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה

11:15–10:20 | מושב ראשון

מנהיגות אזרחית והקהילה החרדית

יו"ר: פרופ' ידידיה שטרן, סגן נשיא למחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה

נקודת מבט אישית, גב' אביגיל קרלינסקי, מייסדת ומנהלת ארגון "לא תשתוק"

מנהיגות אזרחית בתנאי אזרחות כפולה, ד"ר אלי גוטליב, מנהל מכון מנדל למנהיגות

התפתחות החברה האזרחית החרדית בראי היסטורי, ד"ר שלמה טיקוצ'ינסקי, חוקר ישיבות ליטא, תנועת המוסר והחברה החרדית, מנחה באוניברסיטה הפתוחה וחוקר במכון ון ליר בירושלים

דיון פתוח

הפסקה

12:45–11:30 | מושב שני

החברה האזרחית החרדית - בין מדינה לקהילה: יחסי גומלין, השפעה, משימה

יו"ר: ד"ר לי כהנר, ראש החוג ללימודים רב־תחומיים, המכללה האקדמית לחינוך אורנים; חוקרת בתכנית "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה

יחסי הגומלין בין המנהיגות הרוחנית־התורנית המסורתית למנהיגות האזרחית המתהווה - מהם?, הרב רפאל קרויזר, ראש בית המדרש "למען דעת" לתורה ולהלכה

מרחבי העשייה של החברה האזרחית החרדית: בין ערוצי שילוב לארגוני סינגור, ד"ר גלעד מלאך, ראש התכנית "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה

מידת השפעתה של החברה האזרחית החרדית על הקהילה - האם השינויים לא היו קורים ממילא?, ד"ר ראובן גל, ראש הפרויקט "שילוב חרדים", מוסד שמואל נאמן, הטכניון

אידאולוגיות במנהיגות האזרחית החרדית: מהם שדות ההשפעה החיצוניים הפועלים והמעצבים אותה? (השפעות פוליטיות, מגדריות וליברליות), גב׳ טלי פרקש, עיתונאית ב־ynet ופעילה חברתית פמיניסטית

דיון פתוח

הפסקת צהריים

14:30-13:15 | מושב שלישי

דמותו של המנהיג האזרחי החרדי - הגשמה עצמית, אידאולגיה או אלטרואיזם?

יו״ר: גב׳ רחלי איבנבוים, מייסדת ויו״ר תכנית ״מובילות״; ראש תחום ״חברה חרדית״, מכון שחרית

פאנל בהשתתפות:

גב׳ נעמי פרל, מנהלת תכניות מנדל לפיתוח מנהיגות בקהילה החרדית; מייסדת התכנית ״שלוחי ציבור״, האוניברסיטה העברית בירושלים

מר שלום שטיינברגר, קבוצת "The Torah Hub"

מר דניאל גולדמן, יו״ר ארגון גשר ושותף מנהל בגולדרוק

ד״ר אילון שוורץ, ראש מכון שחרית

נקודת מבט אישית, מר זאב סקלר, מיזם ״למעשה״

דיון פתוח

הפסקה

15:30-14:45 | הרצאת סיכום

מנהיגות אזרחית חרדית כמנהיגות ישראלית - בשורה לחברה בישראל?, ד״ר נרי הורוביץ, אגורא מדיניות

הצגת מתווה המחקר: מר אברהם אסבן, חוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ודוקטורנט במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר־אילן

דברי סיכום: ד״ר לי כהנר, גב׳ רחלי איבנבוים

תקצירים

מושב ראשון מנהיגות אזרחית והקהילה החרדית

יו"ר: פרופ' ידידיה שטרן, סגן נשיא למחקר, המכון הישראלי לדמוקרטיה

הרצאת מבוא: מנהיגות אזרחית בתנאי אזרחות כפולה

ד"ר אלי גוטליב, מנהל מכון מנדל למנהיגות

כל מנהיג חי בין עולמות. מצד אחד, הוא קושר את גורלו לקבוצה מסוימת, קיימת, על ערכיה ודרכיה הנוכחיים. הוא בשר מבשרה. מצד שני, הוא מבקש לשנות את הקבוצה, לגבש אותה, להביא אותה לחיים חדשים, ראויים יותר. במובן זה, המנהיג הוא בעל "אזרחות זרה" - לא חלק מן העם אלא נבדל ממנו. לא בכדי הדגיש זיגמונד פרויד את היותו של משה מצרי. יסוד האזרחות הכפולה עומד בבסיס מיתוסי הבריאה של מנהיגים רבים.

אם הדבר נכון לגבי מנהיגים באופן כללי, אזי הוא נכון עוד יותר לגבי מנהיגי מיעוטים. המנהיג של המיעוט חי בתוך עמו, אך בה בעת הוא חי בתפר שבין עמו לבין קבוצת הרוב. הוא דורש לעמו לא רק זכויות שוות לזכויות בני הרוב אלא גם את הזכות להתבדל ולהישאר נאמן למה שעושה את עמו לאחר מן הרוב.

למעשה, אזרחותו של מנהיג המיעוט אינה רק אזרחות כפולה; היא גם אזרחות מרובה. הוא שייך ולא־שייך לקבוצת המיעוט שאותה הוא מנהיג, והוא שייך ולא־שייך לקבוצת הרוב שממנה הוא דורש הכרה. הוא רוצה לשנות לא רק את עמו, אלא גם את העם שבתוכו עַמו יושב.

המנהיגות האזרחית המתפתחת כיום בקהילה החרדית הישראלית מתמודדת עם אתגרים רבים ומגוונים של אזרחות כפולה. בהרצאתי אציג דוגמאות של מנהיגי מיעוטים בתרבויות אחרות שהתמודדו עם אתגרים דומים. אחתום בכמה מחשבות על המשמעות המשתנה של אזרחות כפולה בעידן שבו לכל אדם זהויות מרובות ובהשלכות האפשריות של תמורות אלה על עתידה של המנהיגות האזרחית בקהילה החרדית.

התפתחות החברה האזרחית החרדית בראי היסטורי (תפקידים מנהיגותיים בחברה החרדית, מעמותות חרדיות למנהיגות אזרחית)

ד"ר שלמה טיקוצ'ינסקי, חוקר ישיבות ליטא, תנועת המוסר והחברה החרדית, מנחה באוניברסיטה הפתוחה וחוקר במכון ון ליר בירושלים

"החברה האזרחית" היא חיה חדשה למדי, מרובת פנים ופרשנויות. על פי ההגדרה הרשמית, כל התארגנות דתית היא חלק מהחברה האזרחית, ומכך נגזר שמנהיגים רוחניים הם מנהיגות אזרחית. ואולם חברה אזרחית אמורה להתהוות בתפר שבין האזרח והמדינה, ואילו המנהיגות הרוחנית החרדית גבוהה בסולם ההערכה והציות פי כמה וכמה מן המנהיגות הפוליטית. כך שהסולם ההיררכי המקובל של סוגי המנהיגויות לא תופס כאן.

ההיסטוריה של 200 השנים האחרונות מלמדת על שינויים כבירים בדפוסי המנהיגות היהודית. במאה ה־18 החל התהליך של פירוק האוטונומיה הקהילתית היהודית בידי שלטונות אבסולוטיים. כוח הכפייה של ה"קהל" בוטל, ובמקומו עלו כוחות מנהיגות על־קהילתית חדשה - במאה ה־19 החסידות והישיבות ובמאה ה־20 הסוציאליזם והציונות.

בה בעת השתנתה גם החברה החרדית והפכה לפוליטית, לחברה שיש לה הנהגה פוליטית ותקשורת כתובה. הרבנים המשיכו לפעול כמנהיגים רוחניים, אלא שהשליטה בפועל בהמון הייתה בידי המנהיגים הפוליטיים של אגודת ישראל, רוזנהיים, בלוי, ברויאר ולוין, וממשיכיהם. לא סוד הוא שהרבנים, גם מי שכיהנו במועצת גדולי התורה, הרגישו, ואף התבטאו בעניין זה מפורשות, שההנהגה אינה בידיהם כי אם בידי הפוליטיקאים. ראשי הישיבות הליטאיות דיברו שנים רבות על כך שהם מושתקים וחסרי קול ציבורי, והרגשתם זו היא שהביאה את הרב שך להקים מפלגה משל עצמו בסוף שנות ה־80 של המאה הקודמת.

עם התפתחות החרדיות המתוקשרת הפכו הלבלרים ואנשי הדעה הכתובה למנהיגים אזרחיים, גם כאשר הציגו את עצמם רק כמדבררי השקפת הרבנים. די בדוגמה של הפובלציסט משה שנפלד, שעיצב את השקפתם של אלפים בראשית שנות המדינה, כביכול בשמם של "החזון איש" ורבנים אחרים. לאחר מכן היה זה העיתונאי נתי גרוסמן, שכתב את הטור היומי של "יתד נאמן" כמעט שלושים שנה והפך לאחראי הבלעדי כמעט ליצוב עולמם התודעתי והאידאולוגי של עשרות אלפי חרדים.

בעידן התקשורת הפתוחה והרשתות החברתיות קל הרבה יותר ליצור מנהיגות. כל מי שמקשיבים לדבריו הוא "מנהיג אזרחי", עוד בטרם יעמוד בראש יוזמה מעשית או מנגנון כלשהו. במצב שכזה בולט יותר הפער שבין מנהיגות יוזמת ובין מנהיגות משמרת. היוזמות האזרחיות החרדיות החדשות צומחות מלמטה, בעוד המנהיגות הרשמית, קרי הרבנים והפוליטיקאים, ידיהם כבולות, מרצון או שלא מרצון. מכאן עולה השאלה כיצד אפשר לראות בה הנהגה אזרחית אף שהיא נמנעת מיוזמתיות ונרתעת משינויים.

ההקשר החרדי מוביל אפוא לעיון בשאלות היסוד של מהותה של מנהיגות אזרחית באשר היא, ובמילים אחרות - האם המנגנון עושה את המנהיג או המנהיג עושה את המנגנון? האם הנהגה אזרחית היא רק הנהגה שמעצבת דעות ותפיסות עולם או שמא עליה לעסוק גם בהובלת יוזמות כפי צורכי הדור?

שאלות אלה עולות כאשר מעיינים במקרים מובהקים של מנהיגות אזרחית בקרב החרדים בישראל. הארגונים הרפואיים של אברהם אלימלך פירר ("עזרה למרפא"), של אורי לופוליאנסקי ("יד שרה") ושל חנניה צ'ולק ("עזר מציון") מתאימים לכאורה להגדרה המובהקת של "מנהיגות אזרחית" במשמעותה המקובלת. עם זה "חרדיותם" של מנהיגים אלה אינה גורם עיקרי בסיפור. כנגדם ניתן להציב את הרב יצחק דוד גרוסמן (מייסד רשת החינוך הארצית "מגדל אור"), שהוא מנהיג רוחני אך גם חברתי מובהק, וחרדיותו היא גורם חשוב בתחום פעילותו החברתית.

השאלה נותרת אפוא פתוחה: האם החרדיות, כתופעה חברתית וכמגזר "ממושמע", יכולה להצמיח מנהיגות חברתית אזרחית? שהרי שני קצוות לה: או שמתבוננים בה כמנהיגות רוחנית דתית, העומדת מימים ימימה מעל לכל מנגנוני השלטון והחברה, או שבוחנים אותה כמנהיגות חברתית הצומחת מלמטה, זו שאין כמעט משמעות לחרדיותה.

מושב שני החברה האזרחית החרדית - בין מדינה לקהילה: יחסי גומלין, השפעה, משימה

יו"ר: ד"ר לי כהנר, ראש החוג ללימודים רב־תחומיים, המכללה האקדמית לחינוך אורנים; חוקרת בתכנית "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה

יחסי הגומלין בין המנהיגות הרוחנית התורנית המסורתית למנהיגות האזרחית המתהווה - מהם?

הרב רפאל קרויזר, ראש בית מדרש "למען דעת" להלכה ודיינות

החברה החרדית בארץ עוברת שינויים משמעותיים בשנים האחרונות מסיבות שונות. בכך היא נענית לאתגרים החדשים העומדים לפניה.

בצד שינויים בחברת הלומדים ובעליית הבורגנות החרדית (שעליה כתבו ד"ר לי כהנר וד"ר חיים זיכרמן) ובצד מתחים פנימיים בין זרמי עומק וכיווני מחשבה שהפכו לגלויים ומוקצנים, ניתן להצביע גם על שינויים במבנה ההנהגה החרדית ועל היחסים המורכבים בינה ובין המנהיגות האזרחית המתהווה.

כדי להבין את התהליכים הללו אני רוצה להפנות מבט ולעיין בתפקידי הרב בישראל כפי שבאו לידי ביטוי במסורת הרבנית בחוץ לארץ, אגב מתן תשומת לב לשינוי ההדרגתי שנוצר במאה השנים האחרונות - עם המעבר ממבנה קהילתי למבנה ארגוני חדש המפוצל בין רבנים ואנשי הלכה, אשר מקצתם פועלים תחת הרבנות הראשית, לבין ראשי ישיבות ואנשי חינוך, הפועלים בתוך הממסד הישיבתי.

החברה החרדית בארץ הקדישה את עיקר משאביה בטיפוח ובהשקעה בצעיר החרדי בגילים 15-25. לשם הופנו עיקר המשאבים האינטלקטואליים והכספיים. ההשקעה הוכיחה את עצמה בבניית החוסן של הקהילה החרדית, אבל בשנים האחרונות, עם התגוונות הקהילה החרדית, נוצרו צרכים ואתגרים חדשים, ואלה מעלים את חשיבותם ומקומם של פעילים והשקעות חברתיות בתחומים חדשים, כמו לימודי מקצוע, תעסוקה ובריאות הנפש, המכוונים לחיי קהילה ומשפחה ראויים.

שינויים חברתיים אלו מייצרים יחסי גומלין חדשים ומרתקים בין רבני קהילות ושכונות, המעורבים בדעת עם הבריות ואשר מכירים בצרכים המתחדשים, ובין יזמים צעירים והמנהיגות האזרחית המתהווה לטובת החברה החרדית בפרט והחברה בישראל בכלל.

מרחבי העשייה של החברה האזרחית החרדית: בין ערוצי שילוב לארגוני סינגור

ד"ר גלעד מלאך, ראש התכנית "חרדים בישראל", המכון הישראלי לדמוקרטיה

רוח של התחדשות נושבת בשולי הקהילה החרדית, ויש בכוחה לשנות סדרי עולם בחברה החרדית כולה. רוח זו נושאת בכנפיה תמורות אידאולוגיות הקשורות ביחס למודרנה, במקורות הסמכות של החברה החרדית וביחסם של חברי הקהילה למדינת ישראל. היא נושאת אתה גם שינויים מעשיים הבאים לידי ביטוי ברכישת מקצוע, בעדכון טכנולוגי ובאימוץ אורחות חיים ופנאי של מעמד הביניים.

תמורות אלו לא יכלו לבוא בלא מנהיגים חדשים ובלא יזמים חדשים. בהיעדרם ספק אם היוזמות לשילוב חרדים בצה"ל, באקדמיה, בתעסוקה ובתחומים רבים נוספים היו מצליחות להתמסד. המכנה המשותף למנהיגות החדשה הוא ההבנה שהסטטוס קוו הנוהג היום בקהילה החרדית חייב להשתנות. בכך היא נבדלת מן המנהיגות העסקנית, שמנסה להיאחז בכל מחיר בנורמות קיימות. עם זאת קשה להתעלם מכך שהמנהיגות החדשה עדיין לא הצליחה (ואולי איננה שואפת לכך) להעמיד דמויות מנהיגותיות בולטות או לייצב מיסוד ארגוני מובהק בדמות מערכת חינוך או ייצוג פוליטי.

בקרב המעוניינים בשינוי בקהילה החרדית ניתן למצוא גישות שונות לניתוח הבעיה ולדרכי הפעולה האפשריות. המחזיקים בגישה התהליכית מתמקדים בתחומים ספציפיים, מבקשים להימנע מלהציב אלטרנטיבה רעיונית מקיפה להנהגה הקיימת ועושים כל שביכולתם כדי לשמור על יחסים תקינים עם ההנהגה החרדית הקיימת - עסקנית ורבנית. הם נוהגים כך גם במחיר ויתורים רעיוניים או פשרות במישורים התנהגותי וההצהרתי.

הנוקטים את הגישה המהפכנית, לעומתם, מצביעים על ליקויים מקיפים במערכת הקיימת, נוטים לסרטט חזון חדש לחברה החרדית ונזהרים פחות מהתגובה הרבנית או העסקנית לפעולתם. התוצאה היא ששדה הפעולה שלהם רחב יותר מבחינת אפשרויות אך צר יותר מבחינת קהל היעד.

מדוע טרם צמחה עד כה מנהיגות אזרחית חרדית בולטת? מדוע מתעכב המיסוד של הקהילה החרדית המודרנית הישראלית? היכן באות לידי ביטוי ההצלחות, ומהם המחירים שכל אחת מן הגישות משלמת כדי ליצור שינויים בחברה החרדית?

בהרצאה אבקש לתת מענה לשאלות אלו. בדבריי אתבסס על ניתוח התבטאויות של יזמים ומובילי שינוי בחברה החרדית ועל השיח התוסס ברשת על סוגיות אלו ממש.

מידת ההשפעה של החברה האזרחית החרדית על הקהילה - האם השינויים לא היו קורים ממילא?

ד"ר ראובן גל, ראש פרויקט שילוב חרדים, מוסד שמואל נאמן, הטכניון

בעשור וחצי האחרון הציבור החרדי עובר מהפך, אם לא מהפכה של ממש. השינויים הם כלכליים, הנהגתיים, תרבותיים והתנהגותיים, והם מערערים את חומת הסגירות והבדלנות שאפיינה את הציבור החרדי במשך שנים ויוצרים טלטלת עומק בתוכו. יש הטוענים שהתהליך החל מיד לאחר מותו של הרב שך, בנובמבר 2001, ומאז הוא נמשך באופן אטי, אך עקבי, עד היום. אחרים מצביעים על תחילת יישומו של חוק טל (2007) כעל ציון דרך משמעותי, שכן בו הוחל בגיוס צעירים חרדים לצה"ל ולשירות אזרחי והחלה להסתמן עלייה בשיעורי התעסוקה ובהרשמה למוסדות אקדמאיים. בכל מקרה, תהליך השינוי מלווה בהופעתן ובהתחזקותן של קבוצות חדשות בתוך החברה החרדית. הם נקראים במגוון שמות: חרדים חדשים, חרד"קים, חרדים ישראלים, חרדים עובדים, ועוד כהנה וכהנה. המשותף לכולם, בין השאר, הוא הנכונות לראות בהשתלבות בחברה הישראלית, מתוך שמירה על זהותם החרדית, הכרח בל יגונה.

יש להקדים מילים אחרות על המונח "חברה אזרחית" בהקשר החרדי: המונח הזה היה בלתי אפשרי - כמעט אוקסימורון! - עד לפני שנים מועטות בלבד. בחברה החרדית יש "חצרות", יש "קהילות", יש "טישים", יש בתי מדרש ויש מניינים, אבל אין "חברה אזרחית"; לא היו מעולם בנמצא "פורומים", או רשתות חברתיות (networks), בוודאי לא קבוצות שפועלות בלי רב, אדמו"ר או ראש ישיבה. רק פריחתן של הקבוצות החדשות שהוזכרו לעיל יצרה רשת הולכת וגדלה של גופי חברה אזרחית, מקצתם בצורת עמותות ומלכ"רים, מקצתם כפורומים ורשתות חברתיות ומקצתם כשדולות וארגוני תמיכה והכוונה.

בבואנו לנסות ולהסביר מה גרם לשינויים הללו אנו יכולים לסמן, עקרונית, לפחות שלושה גורמים מרכזיים:

- שינויים גלובליים ("העולם משתנה", התקשורת, האינטרנט...)
- מדיניות ממשלתית (הן ב"גזֵרות" והן בתמריצים)
- שינויים פנימיים (דמוגרפיים, כלכליים, מנהיגותיים; **לא** הלכתיים!)

נראה שכל השלושה השפיעו בד בבד, אם כי יהיו מי שיתווכחו אם השינויים הפנימיים קרו מלכתחילה או בדיעבד. בהרצאה זו אנסה לברר את מידת השפעתם של גופי החברה האזרחית שקמו בשנים האחרונות על השינויים בחברה החרדית.

אידאולוגיות במנהיגות האזרחית החרדית: מהם שדות ההשפעה החיצוניים המעצבים אותה? (השפעות פוליטיות, מגדריות וליברליות)

טלי פרקש, עיתונאית ב־ynet ופעילה חברתית פמיניסטית

הרצאה זו עומדת על ההבחנה בין שלושה אבות טיפוס של מנהיגות אזרחית בחברה החרדית. היא בוחנת את ההבדלים ביניהם ואת ראיית העולם העומדת מאחורי העשייה המנהיגותית והחברתית שלהם. במסגרת ההרצאה נברר אם טיפוסים אלו נשענים על אידאולוגיה "חיצונית" או על יסודות אחרים. הנחת המוצא היא שהחברה החרדית היא חברה מודרנית הנטועה בתוך עולמות שיח מערביים, שמהם היא לא רק מושפעת אלא אף יונקת יסודות אידאולוגיים, בכללם מגדריים.

ההתמקדות העיקרית תהיה בקבוצה השלישית - "המנהיגות הרדיקלית" - וביסודות המשותפים והשונים של האישים, הארגונים והעמותות המרכיבים קבוצה זו, לצד האתגרים הייחודיים הניצבים לפניהם. לבסוף אמקד את הדיון בשאלת המנהיגות האזרחית מהפריזמה המגדרית, ואעמוד על מניעיה ועל ההיתכנות שהיא תחולל שינוי חברתי משמעותי בחברה החרדית.

מושב שלישי פאנל: דמותו של המנהיג האזרחי החרדי - הגשמה עצמית, אידאולוגיה או אלטרואיזם?

יו"ר: רחלי איבנבוים, מייסדת ויו"ר תכנית "מובילות"; ראש תחום "חברה חרדית", מכון שחרית

נעמי פרל, מנהלת תכניות מנדל לפיתוח מנהיגות בקהילה החרדית; מייסדת תכנית "שלוחי ציבור", האוניברסיטה העברית בירושלים

המנהיגות האזרחית החרדית נמצאת היום כמעט בכל תחום וממשק של הקהילה והחברה בישראל. פעילותם של המנהיגים האזרחיים משנה את חייהם של פרטים בקהילה, אך גם מאתגרת את המבנה ההיררכי הקהילתי: זירות חדשות של מנהיגות הולכות ומתפתחות, יוזמות והזדמנויות צומחות במהירות, מפעלי חינוך ורווחה מוקמים, זירות שיח חדשות עולות ופורחות וכך גם פורומים מקוונים, כתבי עת, מעגלי שיח וקבוצות דיאלוג. העובדה שהמנהיגים האזרחיים תופסים עמדות השפעה וממלאים תפקידי מפתח בממשל, ברשויות המקומיות, במערכות החינוך, הרווחה והבריאות ובארגונים חברתיים - משפיעה עמוקות גם על הקהילה וגם על היחסים שלה עם החברה הישראלית.

בד בבד מתרבות התכניות להכשרה ולמנהיגות, המבקשות להכשיר מנהיגות אזרחית פעילה, מובילת שינוי. יש בהן הפונות פנימה - אל הקהילה החרדית בלבד, ויש הפונות החוצה, במגמה ברורה לאתר ולשלב פעילים חרדים בתכניות כלל־ישראליות.

כל אלו מציגים מפה פעילה ורוחשת של מנהיגות אזרחית חרדית, אקטיבית ודינמית, אשר צומחת במגוון קבוצות בחברה החרדית: חסידים, ליטאים, ספרדים, בעלי תשובה, חרדים מודרניים, נשים, גברים, עולים חדשים ואזרחים ותיקים. ריבוי הפעילים וריבוי תחומי העיסוק מזמינים את העיון בדמותו של המנהיג האזרחי החרדי, זה המבקש לשנות אך גם לשמר; זה המונע מדאגה ואכפתיות לקהילה, לקיומה ולעתידה, הן בהיבט הגשמי והן בהיבטים הרוחניים והחינוכיים. הלה קורא את המציאות בעיניים מפוקחות ומתוך תודעת שליחות עזה. כפועל יוצא מכל אלו הוא פורץ - ביודעין - אל מעבר למעגל ההרשאה המסורתי, לעתים קרובות אגב סיכון אישי, אך נזהר שלא לנפץ את המעגל עצמו.

ההרצאה תעסוק במצע שעליו גדלה המנהיגות האזרחית ובמקומם של מוסדות הקהילה, של ההשכלה האקדמית ושל תכניות ההכשרה השונות בהתפתחותו של מנהיג אזרחי חרדי.

מקורות המוטיבציה של המנהיג החרדי נעים על הציר של אידאולוגיה, אלטרואיזם ומימוש עצמי. מקורות אלו מבקשים להתארגן במסגרת תפיסת העולם שבבסיס

הזהות החרדית. על פי תפיסה זו, חובתו העליונה של האדם היא לעשות את רצון בוראו, במחויבות מלאה לחיים על פי ההלכה וללימוד התורה כערך עליון. בהיבט האידאולוגי המנהיג האזרחי מבקש ליצור מסגרת רעיונית שתאפשר לו להבין את העולם שבו הוא מתקיים ולפעול לשינויו או לשימורו, במסגרת־העל של האמונה הדתית ושל המחויבות למסורת התורנית וההלכתית. לעיסוק האידאולוגי מקום מרכזי בשיח המנהיגים האזרחיים - באשר לתפיסת הטוב שהוא מבקש להביא בפעילותו, באשר למקומה של תפיסה זו בתוך או מחוץ לאידאולוגיה החרדית ובאשר למפגש בינה לבין עולמות אידאולוגיים נוספים.

ההרצאה תעסוק במאפייני דמותו הטיפוסית של מנהיג אזרחי חרדי, ותבדוק אם אפשר לנבא לאורם של מאפיינים אלו את מידת הצלחתו והשפעתו.

שלום שטיינברגר, קבוצת The Torah Hub

הקהילה החרדית בנויה במבנים קהילתיים; כל פרט משויך לכלל כלשהו - חסיד של קהילה ספציפית, בוגר ישיבה פלונית, חבר בבית כנסת אלמוני. לחרדי הטיפוסי יש תשובה מוכנה לשאלה "מיהו הרב שלך ומהי הקהילה שלך?".

חיי היום־יום של החרדי המצוי נגזרים משיוכיו הרבים והמגוונים, בבחינת "אמור לי מי קהילתך והיכן אתה מתפלל, ואומַר לך מי אתה ואפילו מהי אופנת הלבוש שלך". הדבר אינו דומה כמובן כלל לחילוני המצוי, שאינו צריך להתמודד עם השאלה מיהו המורה הרוחני שלו ומי מקבל עבורו החלטות.

המציאות הזאת יוצרת אתגר כמעט בלתי אפשרי לדמותו של המנהיג האזרחי. למנהיג הזה אין לגיטימציה מכוחו שלו, שכן האדם הכריזמטי שרוצה להשפיע על סביבתו נאלץ לקבל את הלגיטימציה לפעילותו מהמנהיגים המסורתיים, כלומר מהאדמו"ר, מראש הישיבה או ממנהיגי המפלגה. היות שאין לו מקור כוח מתוך עצמו, הוא משול לירח שאינו יכול להאיר בלא עזרת השמש. אמנם במרוצת השנים נוסדו יוזמות חרדיות - למשל ארגוני סיוע לחולים, ייעוץ רפואי, גמ"חים, ואפילו מסגרות פעילות לנוער נושר - אך המוביל של כל אלו תמיד מבליט את חותמת הכשרות של המנהיג שהוא חוסה בצלו.

זו הסיבה שלא קמו בעשרות השנים שחלפו יוזמות מנהיגותיות שיש בהן מן הביקורת או שהן מאתגרות את החשיבה הדוגמטית ואת הסדר הישן. ואולם בשנים האחרונות ממש הסיפור הזה מקבל מפנה דרמטי, והוא עדיין בהתהוות.

וכך קמות ישיבות תיכוניות הקוראות תיגר על הסדר הישן בלי להתפאר בחותמת של "גדול הדור", ופתאום נפגשים להם באור השמש מאות רבות של חרדים

וחרדיות כדי להתמודד בגלוי עם שאלות אקוטיות על הסדר הישן והטוב. הם רוצים שינוי ובכלל לא מחפשים את החותמת של הממסד.

המציאות החדשה הזאת נוצרת יש מאין ברשתות החברתיות. בפייסבוק ובפורומים אחרים ברשת נפגשים וירטואלית אלפי גברים ונשים חרדים בלי תיווך של מנהיג ממסדי ויוצרים שיח בינם ובין עצמם. הביקורת כבר צצה מאליה. השאלות, התהיות והמרדנות תמיד היו שם; פשוט מעולם לא היה להם מכשיר להשמעה. ברגע שהוא הגיע, הגחלים הלוחשות שהיו כאן שנים מתלהטות מעצמן.

הרשתות החברתיות כאן. הן לא הולכות לשום מקום. כנראה גם המנהיגות האזרחית החדשה והחדשנית כאן, והיא חודרת אל לב־לבו של המגזר החרדי. התהליך הזה כבר בלתי ניתן לעצירה, והוא רק יתגבר עם השנים.

מעניין יהיה לראות בעתיד כיצד תתמודד המנהיגות השמרנית המסורתית עם אחד האתגרים הגדולים בתולדותיה.

דניאל גולדמן, יו"ר ארגון גשר ושותף מנהל בגולדרוק

האם ישנם כיום מנהיגים אזרחיים חרדים?

התשובה לשאלה היא, לצערי הרב, שלילית (עדיין). מאז החל גל השינוי החברתי במגזר החרדי אנו עדים לעוד ועוד צעירות וצעירים חרדים שיוצאים אל מחוץ לגבולות הקהילה ומתקבלים, באופן טבעי, בחיבוק גדול על ידי החברה הישראלית. עצם ההעזה בצעד שלהם מעוררת הערצה. ואכן, רבים מהם אנשים אמיצים, חכמים, מוכשרים - כל מה שהחברה הישראלית יכולה לקוות לו בדור העתיד של המגזר החרדי.

עם זאת, לצערנו הרב, טרם היינו עדים להיווצרותה של מנהיגות אזרחית חרדית חדשה מקרב אותם צעירים. התואר "מנהיג אזרחי" הוא תואר מחייב. אדם כזה צריך להיות מי שיודע להניע רבים, לקחת אותם אתו למסע של שינוי בדעות ובהתנהגויות. וכזה עוד לא ראינו. אני קובע זאת למרות שמכונים וארגונים רבים משתבחים באותם צעירים וצעירות חרדים מוכשרים בשורותיהם וכבר צובעים אותם בצבעים של מנהיגות אזרחית. הפער בין המצוי לרצוי הוא עדיין קשה מאוד לגישור.

אין הכוונה כאן לשפוך מים צוננים על יוזמות ברוכות רבות של אותם מכונים וארגונים המשתפים פעולה עם הדור החרדי הצעיר שחצה את הקווים של הגטו החרדי ההיסטורי. להפך. זהו צעד ראשון שנעשה כדי שנכיר בבעיה וכך נוכל להתחיל לחפש לה פתרונות ולפתח את אותם צעירים מפעילים חברתיים למנהיגי עדה של ממש.

החיבוק הנזכר של החברה הישראלית ונציגיה הבלתי רשמיים (המכונים והארגונים השונים) הפך עם השנים לסוג של מלכודת דבש לאותם צעירים. במקום שישובו אל חיק קהילתם, יעזו, ידברו אתה בשפתה, הם מתנתקים עוד ועוד מקהילותיהם, מתמסרים למקום החמים והנוח שמסגרות אלה מספקות להם. רבים מהם לא קיימו כבר שנים שיחה כנה עם בני קהילתם ואינם ערים לרחשי הלב של המגזר שלהם. אחדים מאותם פעילים מוכשרים אף נכנסים למין שגרה באותן מסגרות, ושגרה זו היא עבורם סוג של בית קברות למנהיגות. כאשר כך הם פני הדברים, קשה לְצַפות שתצמח מנהיגות אזרחית חרדית.

היטיב לתאר זאת אהרן רוז, חסיד בעלז לשעבר, במאמרו האחרון ב"השילוח":

> המסמר האחרון בארון התקוות שנתלו בחרדים החדשים ננעץ לנגד עינינו בימים אלה ממש. במקום שהמושג "חרדים חדשים" יציין מאבק פנימי על נשמתה של החרדיות, הוא הופך ליקירם של מכוני המחקר. אותם פרצופים מוכרים משמשים "חרדים להשכרה" ומיטלטלים רצוא ושוב מסמינר על "חרדיות וסוציאליזם" במכון ון־ליר לסמינר על "חרדיות וקפיטליזם" בקרן תקווה. מתפללים שחרית בכולל בוקר במכון מנדל, מנחה בכולל צהריים של מכון הרטמן וערבית בכולל ערב של מכון שחרית, שחקנים בפרודיה אנטישמית במיוחד על הבטלנות החרדית.

הגיע הזמן להתחיל לבנות למען אותם צעירים מסלולים המובילים בחזרה אל המעוזים החרדיים כדי להשפיע במקום האמיתי; לא במאמרי דעה ובהופעות בתקשורת ובכנסים. בצד זאת, כפי שאין אנו מוציאים מכלל האפשרות שהמנהיגים העתידיים יבואו מתוך מאגר הפעילים החרדים החדשים, כך אין לפסול את האפשרות שהם יגיעו דווקא מתוך מעגל העסקנים הנוכחי של המגזר, ברגע שהם יבינו לאן מוּעדות פני המגזר שלהם.

אנו, אנשי המכונים והארגונים, חייבים לנהוג משנה זהירות. לא להרוס את אפשרות הצלחת המהלך בחיבוק דוב חזק מדי, מה שחוסם כל אפשרות להיווצרות מנהיגות אזרחית אותנטית בתוך החברה החרדית האמיתית.

בשיחתנו אשמח לחשוב יחד עם שותפיי כיצד ניתן לשנות זאת, איך אפשר לשפר את הקיים בלי להרוס אותו - כדי שהטפטוף שנמשך כבר כמה שנים יהפוך לזרם אדיר שישנה את החברה החרדית מבפנים, קודם כול לטובתה ורק אחרי זה לטובת כלל החברה הישראלית.

ד"ר אילון שוורץ, ראש מכון שחרית

המנהיגות האזרחית החרדית המתגבשת היא הדור הראשון של מנהיגים בתוך החברה החרדית שמובילים שילוב של החברה החרדית אל תוך החברה הישראלית, לא רק כיחידים אלא גם כקהילה. כמו כל דור ראשון של מנהיגות הם פורצי דרך, מוּנעים מדחף פנימי אדיר שהתעצב דרך החוויה האישית של כל אחד ואחת. הם חיים בתוך מציאות כפולה; הם חיים בתוך הקהילה החרדית הנורמטיבית וגם בתוך החברה הישראלית העכשווית. זוהי מציאות חייהם ובאותה נשימה גם השאיפה של המהלך המנהיגותי כולו - חברה חרדית ששומרת על צביונה וערכיה הייחודיים, אך גם חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית.

החיים בשני העולמות מאתגרים מאוד ומאיימים לעתים קרובות על הלגיטימיות של בני הדור הראשון של המנהיגים בתוך החברה החרדית. כמו בחברות אחרות שעולמות המשמעות שלהן "עבים", גם כאן המפגש עם העולם בחוץ משפיע ומשנה אותך. נוצרים פערים הולכים וגוברים עם החברה שממנה באת. התנועה "החוצה" דורשת כל הזמן התחדשות והתווספות של מנהיגות אזרחית שצריכה לבוא מלב החברה החרדית ושטיפוח דור שני של מנהיגות הוא אחד מאתגריה.

ניווט המרחב בין הפְּנים והחוץ מזמין אסטרטגיות שונות - שהן גם בחירות אידאולוגיות של כל מנהיג/ה, אך גם ביטוי לאישיות של כל אחד מהם. אפשר להצביע על שתי אסטרטגיות בולטות: אסטרטגיית "מתחת לרדאר" ואסטרטגיית "מעל הרדאר". בין שתי גישות אלו מתקיים ויכוח מהותי, אשר מתעצם משום שהמנהיגות של שתי הגישות שותפה בקווים כללים לאותו חזון ופועלת באותו מרחב. האסטרטגיה "מעל הרדאר" מגבירה את המתח בין המנהיגות החרדית הממסדית לבין מהלך השינוי, והאסטרטגיה "מתחת לרדאר" פועלת למען אותו השינוי אבל בפחות חיכוכים ונראוּת; האסטרטגיה "מתחת לרדאר" מותירה את האנשים הפועלים "מעל הרדאר" חשופים לביקורת, עם פחות גיבוי מהשותפים לדרך במנהיגות האזרחית. הבנת הרכיב האישיותי בבחירת אסטרטגיות עם ההבנה שאין דרך אחת ואין אסטרטגיה מוכחת אחת להצלחה מקלות את התחושה של התנגשות בין הגישות. שמירה על אחדות החזון ושותפות הגורל והייעוד היא תנאי הכרחי להצלחת המהלך וליצירת השינוי שקבוצות המנהיגות בשתי האסטרטגיות מעוניינות להוביל.

שאלף פרחים יפרחו.

הרצאת סיכום מנהיגות אזרחית חרדית כמנהיגות ישראלית - בשורה לחברה בישראל?

ד"ר נרי הורוביץ, אגורא מדיניות

המונח "חברה אזרחית" החל רווח בשלהי שנות ה־70, והוא צמח יחד עם העניין הגובר בחברה הישראלית בחברה החרדית. מסיבות תרבותיות, פוליטיות וחברתיות ובגלל כלי המחקר המסוימים של השדה בישראל נותרה החברה החרדית מחוץ לתחומי העניין של מחקר החברה אזרחית או המגזר שלישי.

יום העיון הזה הוא אחת ההזדמנויות הראשונות לבחון כמה מן הסוגיות המורכבות של אופייה של "חברת המוסדות" החרדית. מנחם פרידמן, מייסד חקר החברה החרדית, מזוהה עם המונח "חברת הלומדים", אולם כמי שעסק בקריסה של עולם המוסדות של היישוב הישן וכינונה של החברה החרדית לאחר השואה הוא הציע מונח נוסף - "חברת המוסדות". מונח נשכח זה מתאר את עולם ההתארגנות הקהילתי המסורתי מאז מוצאי ימי הביניים, דרך המאבק עם המודרנה ועד ליישוב הישן ושיקום החברה החרדית לאחר השואה. המונח "חברת המוסדות" יכול לשמש נקודת מוצא לאפיון ההתארגנות המקבילה של החרדים לחברה האזרחית או המגזר השלישי בחברה הכללית.

מעמדם של ארגונים דתיים בעולם החברה האזרחית מעסיק דמוקרטיות מערביות ואינו סוגיה ייחודית לישראל. הנוכחות המתמדת של ארגוני דת היסטוריים, התפתחותם השונה והערכים שביסודם לא התיישבו בקלות עם אב הטיפוס של ארגון חברה אזרחית כפי שנתפס בהקשר המיוחד של הרבע האחרון של המאה ה־20. מושגי החברה האזרחית במדעי המדינה והסוציולוגיה, שלא כמו בחלק מהמסורת הפילוסופית הגרמנית של הגל, מופיעים לראשונה במחצית שנות ה־80 כדי לתאר תופעה ייחודית שלא אפיינה את עולם הארגונים הדתיים בארצות המערב הדמוקרטי.

המחקר של תחום ההתארגנות החברתית בצד השינויים בחברה החרדית הוא סוגיה חשובה לנוכח קשרי הגומלין וההשפעות הבין־קבוצתיות ההדדיות בחברה הישראלית, ההתפתחות של ארגוני חברה אזרחית חרדית בתבנית לא מסורתית, התופעה הגוברת של ארגונים חרדיים הפועלים בסביבה לא חרדית והארגונים הכלל־חברתיים המפתחים שירותים והתערבויות בציבור החרדי. יתר על כן, חלק גדול ממוסדות החסד החרדי שנוסדו בשלושת העשורים האחרונים התפתחו בצורה מיוחדת מתוך מדינת הרווחה הישראלית סביב שירותים לקבוצות

אוכלוסייה עם צרכים מיוחדים בציבור החרדי וצמחו להיות ארגוני חסד מסועפים שמחזיקים סניפים רבים ומפתחים כל הזמן את השירותים.

חקר השדה של החברה האזרחית בישראל התפתח לאחר מלחמת יום הכיפורים (1973) לנוכח עלייתם של ארגונים חוץ־פרלמנטריים, היחלשות המפלגות, המשך התחזקות העיתונות הבלתי מפלגתית, הביזור של השלטון המקומי, תכנית שיקום שכונות, שינויים דיסציפלינריים בעבודה הסוציאלית והלגיטימציה הגוברת של ההתארגנות העצמית. תהליכים אלו לא השפיעו ברובם במישרין על החברה החרדית כפי שהם עיצבו את כלל החברה הישראלית. ההפך הוא הנכון. בתקופה זו התבססה חברת הלומדים החרדית באתוס ההתבדלות, ומעט הפעילות הכלל־חברתית כוונה אל אפיקי הקירוב והחינוך הבלתי פורמלי. בשנים אלה התפתח עולם הארגונים של התשובה כמארגים של ארגונים ופעולות, בכלל זה עמותות כמו "שורשים" ו"שופר" ומוסדות כמו "אור החיים" הספרדי.

סימני דרך בהתפתחות השדה המחקרי הכלל־ישראלי של החברה האזרחית בלטו בעבודתה של יעל ישי - "קבוצות אינטרס בישראל" - ובהקמת המרכז לחקר המגזר השלישי על ידי בני גדרון. סדר היום המחקרי החדש סימן גם הכרעה מושגית בזכות המונח "מגזר שלישי".

בספרות המחקר של אותה תקופה מופיע עולם המוסדות החרדי העשיר כנתון בקטגוריה הרחבה של ארגוני דת, כמבנים משפטיים דוגמת ההקדש וכאזכור של המוסדות הענפים של היישוב הישן, בהם בית חינוך עיוורים, שערי צדק, ביקור חולים, קופת רבי מאיר בעל הנס, בית התמחוי המרכזי, בתי היתומים והכוללים הטריטוריאליים. מדי פעם נעשה אזכור היסטורי להתארגנות עצמית כמאפיין של החברה המסורתית היהודית, אבל מקום רחב הרבה יותר ניתן לארגונים שצמחו מתוך תהליך של בניין אומה ומתוך התרופפתו.

המתודולוגיה של המרכז לחקר המגזר השלישי, בראשיתו, כוונה לקטגוריזציה לפי תחומי עניין - דת, בריאות, רווחה, חינוך, פנאי - כעיבודים ראשוניים לנתוני רשם העמותות ולנתונים של גופים משפטיים המופקדים על הרישוי וההתנהלות של הארגונים. מאוחר יותר, בשלהי שנות ה־80, בהשפעת ההפרטה הגוברת, הפך השדה לחשוב יותר להבנת המדיניות החברתית. דגש מיוחד הושם על רמת התלות, הריחוק והמיצוב מול המדינה ומוסדותיה. בהקשר החרדי הייתה נטייה לזהות את עולם העמותות החרדי עם תרבות פוליטית קואליציונית קלוקלת בלי לעסוק בהקשר החברתי של הפעילות של אותן "עמותות". עמותות חרדיות היו

דוגמה קיצונית, לכאורה, למופע כולל של העברת משאבים גדולה ללא פיקוח ציבורי לתבניות משפטיות בלתי מפוקחות.

הדגש המחקרי הכללי על תחומי פעולה והפרטה הוביל להבחנות בין ארגוני סנגור, ארגוני הספקת שירותים, קבלני ביצוע של המדינה וארגונים היברידיים אשר היו רלוונטיים בעיקר למדיניות החברתית ולעבודת קרנות המימון הגדולות (ג'וינט, הסוכנות היהודית, קרן רש"י, קרן קר"ב, ואחרות). עולם הארגונים החרדי לא נחקר, ובמידה רבה היה בלתי נגיש. אפילו החברה הערבית, אשר הציבה אתגר מושגי של הבנת ארגונים מסורתיים וחמולתיים, נחקרה יותר ובגישה שנוסחה בידי אחד החוקרים כ"מעשה דה טוקוויל באום אל פחם".

החשיבות הגוברת של מרחב המגזר השלישי בהקשר הישראלי השתלבה בשנות ה־90 במגמה העולמית של ערנות כלפי החברה האזרחית כמרחב שמחוץ למשק הבית, שאינו מדינה והוא נבדל מהשוק. המונח הנשכח - חברה אזרחית - הושאל מן הפילוסופיה כדי לתאר מגמה של הצטמצמות המדינה לטובת השוק והחברה.

ההפרטה במדינות הרווחה המערביות והגילויים בדבר שרידותם של ארגונים דתיים ואחרים במשטרים הקומוניסטיים האירו באור חזק את הפוטנציאל של עולם שלם של ארגונים וולונטריים לערכים ציבוריים פוטנציאליים. מחקרים השוואתיים על רמות אמון, יכולת התגייסות והתנדבות במדיניות חברתית הובילו לחידוש העניין במונחי ההון חברתי שיכוונו להשגת הטוב החברתי (מונחים כגון מוטיבציה, קשרים, ידע אינטימי ומשאבים).

מסורת של ארגוני שינוי חברתי בישראל - שראשיתה בפנתרים השחורים והמשכה בארגוני נשים וקידום סדר יום מזרחי - התמזגה, גם היא, בשיח והפכה אותו לפוליטי יותר. כך החליף המונח "חברה אזרחית" את המונח "מגזר שלישי" כעמדה פוליטית ופחות כמושג סוציולוגי תקף. במבנה העומק של המושג האקדמי־פוליטי היה עוד פחות מקום לארגונים החרדיים, היות שהם לא היו חלק מן האקלים והתרבות של אותו "שינוי חברתי" ולא השתתפו בגיבוש ארגוני הגג הרבים שהוקמו על מנת למסד את החברה האזרחית. מעט ניסיונות של יחידים, למשל דודי זילברשלג וארגונים שפעלו בקרב הציבור הכללי, לא הביאו לחיבור של שדה הארגונים, המוסדות והגמ"חים החרדיים עם כלל הארגונים שזיהו את עצמם עם שינוי חברתי.

בדור האחרון, עם הופעת הגישות הרב־תרבותיות, נפתח אפיק חדש לעיסוק בחברה האזרחית. ההתמודדות עם הצרכים של קבוצות שהוגדרו במונחים ייחודיים חייבה חיבור עם ארגונים קהילתיים מתווכים, ואלה נעשו שחקנים עתירי

עוצמה בקהילה ובמדיניות החברתית. המדינה פעלה יותר ויותר באמצעות אותם מתווכים, אשר, לכאורה, משמשים הקול של אותו ציבור. התהליך התרחש בצורה קיצונית בישראל לנוכח גלי עלייה והשונות הגבוהה והביא ללידתם של ארגוני חברה אזרחית של עולים מאתיופיה וחבר המדינות, ערבים, דרוזים ואחרים. ההשפעה שלו על עולם המוסדות או הציבור החרדי היה קטן יותר אף שארגונים חרדיים תוקצבו על ידי משרדי הממשלה. ההישענות על ארגונים חרדיים נעשתה, לרוב, מתוך עמדה של ריחוק ושמירה על אוטונומיה.

בדור האחרון, בגלל אי־סדרים ותחושה שעמותות עלולות להיות תבנית או מרחב משחית של הפוליטיקה, שופרה במידה מסוימת הרגולציה של העמותות. האתגר של המערכת המשפטית יכול היה לסמן גם עניין מחקרי בחרדים אבל הוא הפך לנושא משפטי, מינהלי וכלכלי שאינו עומד על ההקשרים החברתיים של עולם החסד, הארגונים והמוסדות החרדיים. סוגיות כמו רגולציה של קופות הצדקה והגמ"חים עשויות לפתוח חלון לדיון בכל הסוגיות הנוגעות לכלכלת החברה האזרחית ודפוסי פעולתה. במקום זה הן הפכו לנחלתם של משפטנים בלבד.

משימת ההתאמה של השיח ושל ההמשגה עוד לפני חקר התופעה עצמה מורכבת מאין כמוה. אחד המאפיינים המצערים של חקר החברה האזרחית בישראל כרוך בחוסר משמעת מושגית; המושגים וולנטריות, חברה אזרחית, אחריות תאגידית ואקטיביזם משמשים בערבוביה בצד מונחים משפטיים כמו מלכ"ר ועמותה וכך גם ההגדרה של מדעי החברה את המגזר השלישי כמרחב שיורי למדינה ולתחום עסקי.

חוסר המשמעת מצטרף לטשטוש התחומים בין מחקר לאידאולוגיה. כך, הנתונים על השדה אינם ניטרליים וחלק מן המחקר, שנעשה ביוזמת ארגוני הגג וכמה חוקרי בית, מסרטט, בכוונת מכוון, שדה מנופח, גדוש וחובק כול על מנת לשפר את עמדת המגזר בעבודת שדלנות מול הממשלה והרגולציות. המנעד הרחב של הגדרות החברה האזרחית - החל במשקי בית ובתי כנסת שכונתיים, עבור בארגונים פוליטיים מפלגתיים וכלה במוסדות ענק להשכלה גבוהה - אינו מועיל להבנת התחום, ובמידה רבה הוא בעצם פסאודו מחקר.

עיצובו של סדר יום מחקרי בכל הנוגע לעולם המוסדות החרדי צריך להיות מבוסס על כבוד להיסטוריה ולהקשר של עולם המוסדות החרדי ולתווך את המינוח והארגון המסורתי אל השפה של חקר החברה האזרחית בכלל. בתוך כך יש לאפיין גם את ההשפעות של הסביבה המשפטית הכללית על הארגונים החרדיים, לאתר ארגונים חדשים המיוסדים במתכנות של התארגנויות כלל־

חברתיות ולהבין כיצד ארגונים חרדיים פועלים בסביבה לא־חרדית ואיך ארגונים לא־חרדיים פועלים בחברה החרדית.

זהו מהלך מורכב בעולם שבו צריך להשוות בין גמ"חים של כלי עבודה, ילדים אובדים, "החזרת נקעים", בגדי כלה, ייבוש כביסה, תרופות וכיסאות לאבלים עם גופים עתירי משאבים כמו קופת העיר, בית חם, יד שרה, יד לאחים וחברא קדישא, להשוות ארגונים כלל־חרדיים כמו עזר מציון עם ארגונים פרטיקולריים כמו ארגון נשות גור, להשוות ארגונים בלתי ממוסדים סביב בתי כנסת שכונתיים או פעילות נוער עם מערכות חינוך ארציות מסועפות שעיקר תקציבן מן המדינה. פעילתם של גבירים וקרנות כמו קרן וולפסון (הגדולה ביותר בעולם היהודי) ראויה למחקר בפני עצמו בהקשר של עולם החסד החרדי כמעין חברה אזרחית. התמיכה בעולם התורה מציבה אתגר מורכב למושגים כמו חברה אזרחית, וולונטריזם ופילנתרופיה במסגרת המאמץ לתאר מופע של 1,500 שנה ומעלה בתבנית של מונחים מודרניים ומוגבלים בעומק ההיסטורי שלהם.

המאמץ להציב את "חברת המוסדות" החרדית בתוך העולם המושגי של מדעי החברה בהקשר של חקר החברה האזרחית הישראלית מחייב אוריינות היסטורית ותיאור עבה או גדוש של הארגונים החרדיים. ההיסטוריה של רבים מן הארגונים החרדיים מובילה אל היישוב הישן או לשנים הראשונות לאחר השואה. ההיסטוריה של אותם גופים מעצבת את האבולוציה שלהם ופעמים רבות מביאה למיזוג של מוסדות או להפרדה ביניהם. רק לאחר אפיון העולם הזה בהקשר של הארגון, הקהילה והסביבה המשפטית יהיה אפשר לגשת אל המשימה הסבוכה של הצבת "חברת המוסדות" החרדית בהקשר של החברה האזרחית בישראל. הדרך הקלה כמובן היא לדון רק בארגוני חברה אזרחית חרדית במובן של ארגוני שינוי חברתי מן הסוג שצמחו בשנים האחרונות. זו תהא אכן מלאכה פשוטה יותר, אך הערך שלה להבנת החברה הישראלית והחברה החרדית יהיה מוגבל ביותר.

הצגת מתווה המחקר בנושא מנהיגות אזרחית בחברה החרדית

אברהם אסבן, חוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ודוקטורנט במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר־אילן

בעשור האחרון צומחת מנהיגות אזרחית חרדית במגוון יוזמות - מיוזמות חינוכיות שנועדו להעלות את רמתו הפדגוגית של החינוך החרדי, לקרבו לפיקוח המדינתי ולחברו לחברה הישראלית, ועד לפעילויות מחאה למען זכויותיהן של נשים

חרדיות; מיוזמות רווחה שנועדו להיטיב את מצבן של משפחות חרדיות עניות ועד ליוזמות כלל־חברתיות המכוונות לטוב המשותף של החברה הישראלית; מתנועות המכוונות להשתלבות בחברה הישראלית ועד ליוזמות שמבקשות לשמור על הצביון והזהות החרדיים גם בעידן משתלב. למנהיגות זו כמה מאפיינים המבדילים אותה מהמנהיגות הקלסית:

1. **רבנים כסמכות לעומת רבנים כהשראה.** המנהיגות הקלסית מקבלת עליה את מרות הרבנים, וגם אם לעתים היא משתמשת בהם לצרכיה, לפחות מבחינה הצהרתית כל פעולותיה נעשות על פי דבריהם. לעומת זאת המנהיגות האזרחית רואה בדרך כלל ברבנים מקור השראה.
2. **ראייה קהילתית לעומת ראייה כללית.** המנהיגות הקלסית היא בעיקרה מנהיגות קהילתית. פעולותיה ויוזמותיה מכוונות לסייע לקהילה או לתת־קבוצות בתוכה. לעומת זאת המנהיגות האזרחית מכוונת את יוזמותיה לכלל הקהילה החרדית ובמקרים מסוימים אף לכלל החברה הישראלית, מתוך ראיית השילוב כמבורך ואת האחריות האישית והקהילתית כנוגעת לכלל החברה הישראלית.
3. **תורניות לעומת רבגוניות.** הפעילות של אנשי המנהיגות הקלסית מתרכזת בעיקר בתמיכה בעולם התורה. מרבית היוזמות עוסקות בתמיכה ישירה בחינוך התורני, בישיבות ובלומדיהן, ואחרות תומכות בעקיפין במשפחות ובצרכים הקהילתיים, כדי שלומדי התורה יוכלו להמשיך ולעמול על לימודיהם בלא דאגות. לעומת זאת יוזמות העולות מהמנהיגות האזרחית עוסקות במגוון נושאים הקשורים לחיי החברה בישראל: השכלה כללית ואקדמית, תרבות, פנאי, צבא, שוויון וגם מגוון פעילויות שנועדו להגביר את השילוב בחברה הישראלית. בשנים האחרונות אפשר למצוא אף יוזמות אזרחיות הקשורות לנושאים שהעיסוק בהם לא היה מקובל בקהילה החרדית: מניעת פגיעות מיניות, חינוך לספורט ובריאות גופנית, שמירה על איכות הסביבה וכדומה.
4. **בעלי סמכות וייצוג לעומת אנשי השטח.** המנהיגות הקלסית מורכבת מעסקנים גברים, בני 30 ומעלה, שצמחו בתוך הקהילה, מקבלים ממנה או ממנהיגיה לגיטימציה ופועלים כמייצגיה הרשמיים בשדות פעולה מגוונים. לעומת זאת המנהיגות האזרחית מורכבת ממגוון אנשים שפעילותם היא לרוב אינדיווידואלית, הם אנשי שטח, ואין להם כל מעמד בהיררכיה הקהילתית.

המחקר החל בתחילת שנת 2017, והוא שואף לתאר ולנתח את המנהיגות האזרחית הצומחת בחברה החרדית ולנסח המלצות מדיניות להמשך פיתוחה של מנהיגות זו. מתודולוגיית המחקר היא איכותנית־נרטיבית, והיא כוללת ראיונות עם מנהיגים אזרחיים בולטים בחברה החרדית, חרדים בוגרי תכניות מנהיגות ומומחים לחברה האזרחית ולפיתוח מנהיגות.

בין יזם חברתי למנהיג אזרחי

בצלאל כהן, ראש הישיבה התיכונית־חרדית "חכמי לב" בירושלים

אם נשאל אדם חרדי ברחוב "מיהו מנהיג בעיניך?", הוא יבחר מן הסתם בשמו של רב גדול בתורה או של אדמו"ר מסוים. אם נזכיר לו את שמם של פוליטיקאים ואנשי ציבור חרדים ונשאל "האם הם מנהיגים?", אני משער שתשובתו תהיה במרבית המקרים שלילית לחלוטין. עם כל הכבוד וההערכה בציבור החרדי לנציגיו בכנסת וברשויות המקומיות, הוא איננו רואה בהם מנהיגים. לנוכח זאת המונח "מנהיגות אזרחית חרדית" הוא לכאורה אוקסימורון, אם אנחנו מדברים מנקודת הראות החרדית, והוא רלוונטי רק לצופה מבחוץ, שבהחלט יכול לזהות בנציגות הפוליטית החרדית או בפעילים חברתיים חרדים מאפיינים של מנהיגות. השאלה שאני מבקש להציג היא: מהם הפרמטרים שלנו להגדיר פעיל חברתי או פעילה חברתית כלשהי בכינוי "מנהיג אזרחי"?

היזמות החברתית בקהילה החרדית היא מאבני היסוד של הקהילה החרדית בישראל עשרות בשנים. אלפי מוסדות החינוך החרדיים, ארגוני החסד והרווחה בתוך הקהילה החרדית ומחוצה לה, הגמ"חים הרבים, ועוד מגוון עצום של עמותות, ארגונים ומוסדות בתחומים רבים - הם כולם פרי יוזמתם ומרצם של יזמים חברתיים מתוך הקהילה החרדית שזיהו צורך מסוים ופעלו למצוא לו מענה. מבחינה זו היזם החברתי החרדי שמתחיל את דרכו כיום איננו עושה שום דבר חדש; הוא הולך בדרך שהלכו בה אלפים רבים לפניו במשך כל שנות קיומה של הקהילה החרדית.

השאלה שצריכה להישאל כעת היא הפוכה: "מה יום מיומיים? מה גורם לגורמים מחוץ לקהילה החרדית לזהות כעת משהו שכבר קיים בקהילה החרדית מראשיתה?". בנקודה זו ברור שהתשובה קשורה לתהליכים המתרחשים בעשורים האחרונים בקהילה החרדית ומעוררים עניין רב בקרב הצופים מבחוץ. השינויים בתחום התעסוקה, ההשכלה הגבוהה, השירות הצבאי, השירות האזרחי, החינוך,

המקצועיות ועוד מגוון תחומים חדשים ומתפתחים בקהילה החרדית זוכים לעניין רב ולהבלטה בקרב קובעי המדיניות ובקהילת החוקרים, ולכן זוכים היזמים החברתיים בתחומים אלו לתשומת לב מיוחדת.

נמצא אפוא שהחידוש העיקרי איננו בעצם היזמות החברתית, אלא בתחומים שבהן היא עוסקת. כיום ניתן למצוא יזם חברתי חרדי בתחום של מציאת עבודה לגברים חרדים, בסיוע למשפחות חד־הוריות חרדיות, בהוראת תורה לסטודנטים חרדים ועוד כיו"ב. האם ובמה שונים היזמים בתחומים אלו מהיזמים הוותיקים בתחומים המסורתיים? האם יש סיבה לראות ביזמים החברתיים בתחומים החדשים "מנהיגים אזרחיים"? התשובה לשאלה זו נמצאת לדעתי בכללי המשחק שעל פיהם פועלים היזמים החברתיים, ומכאן תיגזר הקביעה אם יש כאן יזמות חברתית גרידא או "מנהיגות אזרחית".

היזמים החרדים (כמו הנציגות הפוליטית החרדית) אינם מגיעים ברוב המקרים משדרת תלמידי החכמים בקהילה החרדית, אלא הם בדרך כלל אנשים שלא הצטיינו בלימוד, ידיעת והבנת התורה גם בתקופת לימודיהם בישיבה. ככאלו הם אינם מתיימרים להביע עמדה ערכית ונורמטיבית על השאלות העומדות על סדר היום החרדי. בשל כך ההסדר הברור והמוסכם לאורך השנים היה שהיזמים הם בסך הכול קבלני ביצוע של המנהיגות הרבנית, שהיא הקובעת את האידאולוגיה השלטת, ואשר על כן כל יוזמה ציבורית ברמה המקומית או הארצית צריכה להיעשות בברכת הדרך של הרבנים. הדברים הללו נכונים שבעתיים כשמדובר בנשים חרדיות המבקשות להוביל יוזמה חברתית כלשהי.

כשמדובר ביזמות חברתית בתחומים חדשים, הדברים נעשים מורכבים יותר, שכן הרבנים עצמם אמביוולנטיים מאוד בנוגע למהלכים חדשים, והם חוששים לתת את ברכת הדרך בגלוי משום שגם היזמים החברתיים חשודים בכוונותיהם, במטרותיהם ובאופן פעולתם.

כאן אני רואה את הדילמה הגדולה של אותם יזמים חברתיים: האם לפעול לפי כללי המשחק הישנים ולנסות בדיפלומטיה סבלנית ובצעדים זהירים וקטנים לפעול בברכת המנהיגות התורנית, או שבשל המציאות המורכבת אין מנוס מקביעת כללי משחק חדשים, שבהם יש ליזמים הצעירים היכולת להשמיע קול עצמאי ושונה גם בהיבט הערכי והנורמטיבי ולא רק בפן הביצועי?

השאלה הזו היא המבדילה בעיניי בין "היזם החברתי" החרדי לבין "המנהיג האזרחי" החרדי, והיא יוצרת למעשה מתח פנימי עמוק בתוך קהילת היזמים

החברתיים עצמם. שכן היזם החברתי המבקש לצעוד בדרך שבה פעלו דורות של יזמים חברתיים חרדים לפניו, גם אם בתחומים חדשים יחסית בקהילה החרדית, רואה במנהיג האזרחי איום ממשי שיגרום לשבירת כלים מול המנהיגות הרבנית הנוכחית ומול יתר מוקדי הכוח החרדיים הוותיקים, כדוגמת הנציגות הפוליטית וכלי התקשורת החרדיים.

בנקודת הזמן הנוכחית אני סבור שהוויכוח סביב השאלה המרכזית הזו ילך ויגבר, והיזמים החברתיים יחזקו את יחסי הגומלין שלהם עם המנהיגות הרבנית והנציגות הפוליטית הנוכחית, לעומת המנהיגים האזרחיים שיפעלו באופן רחב וגלוי יותר ללא תמיכת הרבנים והנציגות הפוליטית, ולעתים אף חרף התנגדותם. באופן אישי אני סבור שהדור הצעיר החרדי יעדיף את המנהיגים האזרחיים על פני היזמים החברתיים, ולמרות זאת נראה שמוקדם עדיין להכריע בשאלה זו שכן עדיין אין בידינו עובדות מוגמרות.

רחלי איבנבוים

יזמית חברתית. עוסקת במעמדן של נשים חרדיות ובשילוב הקהילה החרדית בחברה הישראלית. שותפה ומנכ"לית "בתלם - אסטרטגיה ופרויקטים לשילוב חרדים" וראש תחום החברה החרדית במכון שחרית. מייסדת ויו"ר התכנית "מובילות" - מנהיגות תעסוקתית לנשים חרדיות אקדמאיות מצטיינות. חברת הוועד המנהל של הארגון הירושלמי "רוח חדשה". בעלת תואר ראשון בהיסטוריה וסוציולוגיה מהאוניברסיטה הפתוחה ותואר שני בהיסטוריה וסוציולוגיה של מדינת ישראל מאוניברסיטת חיפה. מלווה פעילים צעירים מהקהילה החרדית, מייעצת לפרויקטים חברתיים, כותבת לתקשורת ולמגירה ומרצה על המגזר החרדי ועל התהליכים המתרחשים בו.

אברהם אסבן

יועץ אסטרטגי בתחומי הממשל והחברה האזרחית בגופים ציבוריים וממשלתיים, מרצה באוניברסיטה הפתוחה למדיניות ציבורית ושלטון מקומי; לשעבר מנהל תחום שיח בין־מגזרי בארגון "שיתופים" וסמנכ"ל המכללה למדינאות. כותב דוקטורט שעוסק בזהותם של בוגרי תכניות להכשרת מנהיגות ציבורית בישראל. בפעילותו הציבורית הוא חבר במועצת המוזיאונים הארצית, חבר הוועד המנהל של מכון שחרית, מייסד וחבר הוועד המנהל של "מע"ש - קידום צעירים למערכות השפעה" וחבר בעמותת "לב בגליל".

ד"ר אלי גוטליב

מנהל (משנת 2007) מכון מנדל למנהיגות ופסיכולוג קוגניטיבי. בעבר ניהל במכון את תכנית עמיתי ירושלים וכן את בית הספר למנהיגות חינוכית. ד"ר גולטיב נולד באנגליה, השלים את לימודיו לתואר ראשון ושני באוניברסיטת קיימברידג' ושימש המזכיר הארצי של תנועת בני עקיבא בבריטניה. את עבודת הדוקטור שלו כתב באוניברסיטה העברית בירושלים בנושא החשיבה הדתית. מילא שורה של תפקידים במוסדות להכשרת מנהיגות לחינוך הבלתי פורמלי ולחיזוק הקשר בין יהדות ישראל ליהדות התפוצות. כותב ומלמד על הקשרים בין קוגניציה, זהות ותרבות ועל ההשלכות של קשרים אלו על חינוך ומנהיגות.

דניאל גולדמן

יו"ר "גשר" - ארגון מוביל ביצירת חיים משותפים בחברה הישראלית - ומתמחה ביצירת חיבורים בין החלקים השונים בחברה הישראלית ובין ישראל לתפוצות. מייסד ושותף בגולדרוק קפיטל, פמלי אופיס בינלאומי, הנותן מגוון שירותים עסקיים למשפחות עתירות הון. גולדמן נולד באנגליה ועלה לישראל ב־1992.

ד"ר ראובן גל

עמית מחקר בכיר וראש פרויקט "שילוב חרדים" במוסד שמואל נאמן למחקר מדיניות לאומית בטכניון. בוגר האוניברסיטה העברית בירושלים בפסיכולוגיה ובסוציולוגיה ובעל תואר דוקטור בפסיכולוגיה מאוניברסיטת ברקלי שבקליפורניה. שימש פסיכולוג ראשי וראש מחלקת מדעי ההתנהגות (ממד"ה) של צה"ל; הקים וניהל את מכון כרמל למחקרים חברתיים ואת המרכז לפיתוח מנהיגות איכותית; כיהן כסגן ראש המועצה לביטחון לאומי (מל"ל) לנושאי פנים, חברה ותשתיות, הקים וניהל את מינהלת השירות האזרחי־לאומי במשרד ראש הממשלה. ד"ר גל הוא המייסד והיו"ר לשעבר של אגודת חוקרי צבא־חברה בישראל. משמש יועץ אסטרטגי בארץ ובחו"ל ופעיל בארגונים אזרחיים ובעמותות אזרחיות בעלות אופי חברתי ותרבותי. פרסם שבעה ספרים ועשרות מאמרים בתחומי מנהיגות, חוסן לאומי ומצבי לחץ ונושאים חברתיים.

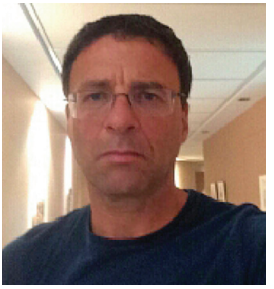

ד"ר נרי הורוביץ

יו"ר חברת אגורא מדיניות. עוסק בייעוץ למשרדי ממשלה, רשויות מקומיות, צה"ל וארגוני חברה אזרחית בתחומי המדיניות החברתית בכלל והחברה החרדית בפרט. חברת אגורא מדיניות עוסקת בחיבור תכנית אסטרטגית למשטרת ישראל, במחקרי הערכה על שילוב חרדים בצבא, בייעוץ להקמת המחוז החרדי במשרד החינוך, בסיוע למשרד הרווחה במשבר "האם המרעיבה", בחיבור תכנית אב לחינוך חרדי בחולון, בכתיבת תכניות מניעה של פגיעות בילדים, במחקר על תעסוקת נשים ובבחינת הקשיים של סטודנטים חרדים במכללות. החברה עוסקת גם בצרכים של יוצאים בשאלה לקראת פיתוח שירותים מותאמים לצרכים הייחודיים של קבוצה זו.

ד"ר שלמה טיקוצ'ינסקי

חוקר ישיבות ליטא, תנועת המוסר והחברה החרדית. מנחה באוניברסיטה הפתוחה וחוקר במכון ון ליר בירושלים. פרסם עשרות מאמרים בבמות שונות, אקדמיות ותקשורתיות. בשנת 2004 הופיע ספרו 'ישיבות ליטא - פרקי זיכרונות (בעריכה משותפת עם פרופ' ע' אטקס). בשנת 2016 הופיע ספרו "למדנות, מוסר ואליטיזם: ישיבת סלבודקה מליטא לארץ ישראל", שניהם בהוצאת מרכז זלמן שזר. מחקרו הנוכחי עוסק בתנועת המוסר והשואה. בשנים 2010-2012 ניהל את הקמפוס החרדי של מכון לנדר בירושלים.

הרב בצלאל כהן

ראש הישיבה התיכונית החרדית "חכמי לב" בירושלים ויו"ר מכון שחרית. בשנים 2004-2010 היה פעיל ב"תבת - ג'וינט ישראל" ובקרן ק.מ.ח בשילוב חרדים בעבודה, בלימודים אקדמיים ובצה"ל. שימש חוקר החברה החרדית במכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, במכון ירושלים לחקר ישראל ובמכון הישראלי לדמוקרטיה. כותב ומפרסם מאמרים פובלציסטיים על החברה הישראלית בכלל ועל הקהילה החרדית בפרט באתרים חרדיים, בפייסבוק ובבלוג אישי.

ד"ר לי כהנר

ראש החוג ללימודים רב־תחומיים ומרצה בכירה במחלקה לגאוגרפיה ולימודי סביבה במכללה האקדמית לחינוך אורנים וחוקרת בתכנית המחקר "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה. ד"ר כהנר היא גאוגרפית חברתית. תחום התמחותה העיקרי הוא תהליכי ההתפרשׂות של החברה החרדית בישראל ותעסוקת נשים חרדיות, חזרה בתשובה בקרב בני קיבוצים הנשארים בקיבוצם וקבוצות חרדיות מודרניות. חברה בצוותי חשיבה ותכנון של משרדי הממשלה העוסקים במרחב החרדי. ספרה "חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל" (בשיתוף עם ד"ר חיים זיכרמן) התפרסם בשנת 2012 בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה. ממחברי "שנתון החברה החרדית בישראל" (2016), בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות.

ד"ר גלעד מלאך

ראש התכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה למדע המדינה באוניברסיטת בר־אילן. מומחה לתכנון מדיניות לאוכלוסייה החרדית בתעסוקה, בשירות הצבאי, בהשכלה הגבוהה ובחינוך. שימש מנהל המטה ליישום אמנת גביזון־מדן ומנהל התוכן של הוועדה לקידום השילוב והשוויון בנטל בכנסת ה־18. עבודת הדוקטור שלו באוניברסיטה העברית בירושלים עסקה ב"הסדריות חדשה: אסטרטגיה של מדיניות ציבורית ביחס לחרדים". העבודה זכתה בפרס הדוקטורט המצטיין של האגודה הישראלית למדע המדינה לשנת 2014. ממחברי "מכניסה לתעסוקה לתעסוקה מכניסה: תכנית אב לתעסוקת חרדים" (2016) ו"שנתון החברה החרדית בישראל" (2016), בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים למחקרי מדיניות.

זאב סקלר

מנהל מרכזי הכוון תעסוקתי אזוריים של משרד הכלכלה והתעשייה ב"מיזם למעשה" (פרויקט מיוחד שמפעיל מרכזי הכוון לחרדים באשדוד, אלעד, פתח תקוה, נתיבות ובאר שבע). ממקימי "מכלול" - ארגון קהילתי לקידום תעסוקה איכותית במגזר החסידי וממייסדי התא החרדי באוניברסיטת תל אביב. פעיל בקידום חרדים בתעסוקה ובהשכלה. בוגר תואר ראשון בתקשורת ומדעי המדינה מאוניברסיטת בר־אילן וסטודנט לתואר שני במדיניות ציבורית באוניברסיטת תל אביב.

יוחנן פלסנר

נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה. בעל תואר MPA מבית הספר לממשל באוניברסיטת הרווארד, עם התמחות בלימודי ביטחון וכלכלה פוליטית, ותואר ראשון בכלכלה מהאוניברסיטה העברית בירושלים. במשך כשנתיים ערך מחקרי מדיניות עבור ראש המכון לחשיבה אסטרטגית במשרד ההגנה האמריקני. כאשר שב לארץ, עם הקמת מפלגת קדימה, מונה למנכ"ל הראשון שלה וכיהן בתפקיד עד סוף 2007. שימש ראש תחום פרויקטים מיוחדים במשרד ראש הממשלה בתקופת כהונתו של אריאל שרון. בשנים 2007–2013 היה חבר כנסת מטעם מפלגת קדימה. מתפקידיו בתקופה זו: חבר ועדת חוץ וביטחון, חבר ועדת חוקה, חוק ומשפט ויו"ר משותף של השדולה לחיזוק ההשכלה הגבוהה. ב־2012 מונה בידי ראש הממשלה בנימין נתניהו לעמוד בראשות הוועדה לקידום השילוב בשירות והשוויון בנטל.

נעמי פרל

מייסדת ומנהלת תכניות פיתוח מנהיגות בקהילה החרדית במכון מנדל למנהיגות ומייסדת תכנית "שלוחי ציבור" באוניברסיטה העברית בירושלים. הקימה את תכנית ההכשרה האקדמית לתואר ראשון במוזיקה לנשים ובנות חרדיות במכללת לוינסקי לחינוך, בשיתוף הקונסרבטוריון "רון שולמית", ועומדת בראש התכנית. שימשה מנהלת חינוכית של עמותת סולם המפעילה גני תצפית ובתי ספר לחינוך מיוחד ומדריכה פדגוגית ומפתחת תכניות לימודים במוזיקה לגיל הרך ולחטיבת הביניים. ייסדה מגמות למוזיקה בתיכונים חרדיים ונמנתה עם צוות ההקמה והניהול של הקונסרבטוריון החרדי "רון שולמית". בעלת תואר ראשון ושני בחינוך מוזיקלי ודוקטורנטית בחוג לסוציולוגיה של החינוך באוניברסיטה העברית בירושלים.

טלי פרקש

עיתונאית ובעלת טור ב־ynet יהדות. בכתיבתה העיתונאית עוסקת בנושאי דת וקבוצות דתיות בישראל. תלמידת מחקר בחוג למגדר באוניברסיטת בר־אילן. אקטיביסטית חברתית ומיוזמות קמפיין "לא נבחרות, לא בוחרות". מנחה קבוצות שיח של נשים חרדיות בנושא מעמד האישה במכון ון ליר בירושלים.

הרב רפאל קרויזר

ראש בית המדרש "למען דעת" ללימודי דיינות ורבנות בירושלים, ראש צוות תורני במכון מד"ת למדיניות תורנית ועמית מחקר במכון "עד הנה" לחקר המורשת התורנית של יהדות גליציה. למד ולימד בישיבת חברון בירושלים ובבית המדרש הגבוה להלכה בהתיישבות. בוגר תואר ראשון בחוגים לפילוסופיה ולמחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים ותכנית "שלוחי ציבור" שעל יד מכון מנדל למנהיגות.

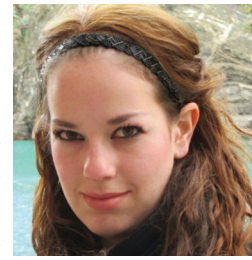

אביגיל קרלינסקי

פעילה חברתית במגזר החרדי, הייטקיסטית בעברה. מייסדת ומנהלת ארגון "לא תשתוק" המסייע לנפגעות ונפגעי אונס ותקיפה מינית במגזר החרדי ומעלה את המודעות לנושא בקהילה. מנהלת הקהילה הווירטואלית "The Torah Hub" ומעורבת בכמה פרויקטים של תנועת החרדיות המתחדשת. סטודנטית לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר אילון שוורץ

ראש מכון שחרית, המקדם פוליטיקה של טוב משותף, וחבר סגל בכיר במרכז מלטון לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית בירושלים. מלמד קורסים לתארים מתקדמים בנושאים: פוסט־ליברליזם, ביקורת תרבותית, חשיבה פוליטית וחינוך לאזרחות. שימש המנכ"ל המייסד של מרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית ויו"ר ארגון הגג של ארגוני הסביבה בישראל. היה מרצה אורח בשנת הלימודים 2005/06 בתכנית ללימודים בינלאומיים במכון ווטסון שבאוניברסיטת בראון.

שלום שטיינברגר

בוגר תואר ראשון בלימודים רב־תחומיים, עם התמחות בכלכלה ובמימון מאוניברסיטת חיפה ולימודי הסמכה לשמאות מקרקעין במכללה למינהל. ייסד וניהל את "מותגים" - משרד פרסום ויח"צ הפונה לקהל החרדי; ייסד ומנהל את "מימון חכם" - מימון עסקים ונדל"ן. מרצה בתחום כלכלת המשפחה ותכנון פיננסי ומנהל רבי־שיח ב"פלוגתא" - ליצירת שיח בין הקהילה החרדית והחילונית בחיפה. שותף למחקרים בתחומי הפמיניזם החרדי, המשפט הישראלי וההלכה היהודית והחסידות של העידן החדש.

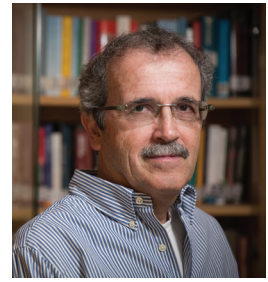

פרופ' ידידיה שטרן

סגן נשיא למחקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ועומד בראש המרכז ללאום דת ומדינה במכון. מנהל את התכנית "זכויות אדם והיהדות" (עם פרופ' חנוך דגן ופרופ' שחר ליפשיץ). פרופסור מן המניין בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר־אילן והדיקן שלה לשעבר (1994–1998). היה חבר בוועדות רבות, בין היתר בוועדת החקירה הממלכתית לבדיקת טיפול המדינה במפונים מגוש קטיף וצפון השומרון (2009) וראש ועדת מקצוע האזרחות במשרד החינוך (2009–2011). פרסומיו מתמקדים בנושאים של משפט וחברה, דת ומדינה, יהדות ודמוקרטיה, זהות יהודית ותרבות ישראלית. זוכה פרס צלטנר לחוקר בכיר בגין מחקר משפטי מצטיין (2009) ופרס גורני לפעילות יוצאת דופן בתחום המשפט הציבורי (2012).

ראו אור במסגרת התכנית "חרדים בישראל"

- **חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל** (חיים זיכרמן ולי כהנר; 2012).
- **"שעשני אישה": נשים בחברה החרדית** (סדרת ראיונות בהנחיית לי כהנר. הסדרה בחנה את מעמדן העכשווי של נשים חרדיות במגוון היבטים; 2013).
- **שנתון החברה החרדית בישראל** (גלעד מלאך, מאיה חושן ולי כהנר; בשיתוף עם מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 2016). השנתון מציג מידע עדכני על הקהילה החרדית בישראל: אוכלוסייה, חינוך, תעסוקה, רמת חיים ואורחות חיים.

מחקרי המדיניות שמטרתם לקדם את שילוב האוכלוסייה החרדית בחברה ובכלכלה נעשים בשיתוף פעולה עם משרדי ממשלה, גורמים חרדיים וארגוני מגזר שלישי. במסגרת זו ראו אור:

- **מִכניסה לתעסוקה מַכניסה: תכנית האב לתעסוקת חרדים** (גלעד מלאך, דורון כהן וחיים זיכרמן; 2016).
- **השתלבות מתבדלת: חרדים אקדמאים במשק הישראלי** (תהילה קלעג'י ואורנה בראון־לבינסון; 2017).
- בסתיו השנה יראה אור גם מחקרו של אסף מלחי על **תרומת השירות הצבאי לניידותם החברתית־כלכלית של גברים חרדים**.

נמצאים בעבודה ויראו אור בהמשך:

- **מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים** (בנימין בראון; בשיתוף עם הוצאת עם עובד; צפוי לצאת לאור ביולי השנה).
- **ההנהגה החרדית־מזרחית לאחר הרב עובדיה יוסף** (יאיר אטינגר ונסים ליאון).
- **מנהיגות אזרחית חרדית** (אברהם אסבן ויצחק טרכטינגוט).
- קובץ מאמרים בנושא החרדיות המודרנית שעומד להתפרסם בקיץ 2017 בכתב העת **תרבות דמוקרטית** (בעריכת נסים ליאון, לי כהנר וחיים זיכרמן ובשיתוף עם אוניברסיטת בר־אילן). יסודו של הקובץ בקבוצת חוקרים צעירים שהתכנסה במכון הישראלי לדמוקרטיה בשנים 2013 ו־2014 כדי להעמיק עוד בדיון בנושא **הזהות החרדית המודרנית**.

יום העיון הוא פרי יוזמה של **רחלי איבנבוים וד"ר לי כהנר**, והוא חלק מהפעילות הענפה של התכנית "חרדים בישראל" של המכון הישראלי לדמוקרטיה. התכנית מתמקדת בקידום ההשתתפות של החרדים בחיי המעשה בתחומי הכלכלה והחברה ועוסקת רבות בתהליכי השינוי בחברה החרדית בת זמננו.

דיונים רבים מתקיימים בזירות שונות ובהזדמנויות שונות על תהליכי השילוב של החברה החרדית הישראלית בשירות הצבאי, באקדמיה ובתעסוקה, אך מעולם לא הוסט הזרקור אל מאחורי הקלעים, אל עבר האנשים הרבים העושים במלאכת השילוב. מתברר כי בשנים האחרונות יותר ויותר מבני הקהילה מקבלים עליהם את האחריות למתרחש ופועלים ליצירת מציאות חיים אחרת לעצמם ולחבריהם. פעילותם חורגת מתחומי הרווחה – כלומר, מפעילות הומניטרית פנים־קהילתית ומפעילות של עמותות סיוע "חיצוניות", כר הפעילות האופייני מאז ומעולם בהקשר של החברה החרדית. מטרתו של יום העיון לנסות ולהבין מיהם אותם האנשים המובילים תהליכים אלו, מה משותף להם, מה מניע אותם ומה חלקם בתמורות העמוקות ורחבות ההיקף שעוברת הקהילה החרדית הישראלית.

בחלקו הראשון של יום העיון נציג נקודת מבט היסטורית ורעיונית על התפתחות החברה האזרחית החרדית; בחלקו השני נבדוק מהם גבולות הגזרה של שכבת המנהיגות האזרחית החרדית – תחומי השפעתה ומידת השפעתה, יחסי הגומלין שלה עם הקהילה החרדית ועם הסביבה שמחוץ לקהילה ועולמות התוכן המשפיעים עליה; בחלקו השלישי נבקש לסרטט קווים לדמותו של המנהיג האזרחי החרדי. נחתום את יום העיון בשאלה: מנהיגות אזרחית חרדית – האם בשׂורה לחברה הישראלית?

ראש המרכז ללאום, דת ומדינה: **פרופ' ידידיה שטרן**
מנהל המרכז: **ד"ר שוקי פרידמן**
ראש התכנית "חרדים בישראל": **ד"ר גלעד מלאך**

המכון הישראלי לדמוקרטיה
www.idi.org.il